

Ribe Domkantorat paa Reformationstiden

Af Troels Dahlerup

Blandt vore i Almindelighed saa slet bevarede middelalderlige Arkiver indtager Aktstykkerne fra Domkapitlerne gerne en Særstilling. Forlængst har Roskilde Domkapitels righoldige Arkiv givet Anledning til en Redegørelse for dettes ældre Historie[1]; men skønt ogsaa Domkapitlet i Ribe har et velbevaret Arkiv, er der for dettes Vedkommende endnu blot Tale om Forarbejder og Skildringer af Enkeltafsnit, omend ofte af særdeles vægtig Art[2].

Af særlig Interesse er her den Afhandling, som J. Kinch for godt 100 Aar siden skrev til nærværende Samlinger betitlet »Vedkommende Riber Domkapitel før Reformationen«[3], idet vi dér finder samlet saa at sige alt, hvad der dengang fandtes af hjemligt Kildemateriale, det vil i Hovedsagen sige, paa Grundlag af Kapitelsarkivet. Højst naturligt kunde adskillige Spørgsmaal ikke endeligt besvares, saaledes var der en Lakune i Kantorrækken ca. 1508–15; men i Begyndelsen af dette Aarhundrede blev et nyt og paa talrige Punkter meget givende Stof tilgængeligt for Forskningen, da L. Moltesen og A. Krarup begyndte at udsende *Acta Pontificum Danica*, dvs. en Udgave af de Danmark vedrørende Pavebreve m.m., paa Grundlag af hvilke J. Lindbæk (1907) skildrede »Pavernes Forhold til Danmark under Kongerne Kristiern I og Hans«.

Heraf fremgik ikke blot, hvad man umiddelbart kunde vente, de hjemlige Kilders Utilstrækkelighed; men omvendt viste det sig Gang paa Gang, at disse Efterretninger fra Curien i Rom maatte benyttes med overordentlig Varsomhed, idet især de pavelige

[1] J. O. Arhnung: Roskilde Domkapitels Historie I (1937), som gaar til 1412, men tildels er fortsat i sammes: De hellige tre Kongers Kapel ved Roskilde Domkirke (1965), og Roskilde Kapitels Jordebog 1568 (1965).

[2] Saaledes i J. Kinch: Ribe Bys Historie I–II (1869–84) samt Victor Hermansens Skitse i Ribe Bispesæde 948–1948 (1948), jfr. ogsaa flg. Note.

[3] Kh.S. 2 I (1857–59) p. 388–418.

»Embedsudnævnelser« (Provisionsbreve o.lign.) langt fra altid afspejler de virkelige Forhold[4]. Man må hertil gøre sig klart, at netop de pavelige Provisionsbreve i og for sig ikke som ofte antaget er egentlige Udnævnelsesdokumenter, men snarere maa betegnes som Aktstykker, der repræsenterer forskellige Stadier i en Proces om det paagældende Embede[5], og i nogen Grad kan man her jævnføre med Kongebrevene i den hjemlige Forfølgningsproces, hvor selv et saakaldt »kongeligt Stadfæstelsesbrev« paa fast Ejendom ikke er det Pergament værd, som det er skrevet paa, før det efter at være tinglæst paa rette Tid og Sted viser sig ikke at give Anledning til lovlig Indsigelse[6].

Naturligvis kan man komme et godt Stykke videre frem, hvor som her Pavebrevene tit og ofte kan sammenholdes med de hjemlige Diplomer; men ikke sjældent er Kildematerialet trods alt for spinkelt til, at vi kan opnaa et blot nogenlunde paalideligt Indtryk af det undersøgte Forholds rette Natur. Specielt med Hensyn til Ribe Domkapitels Historie er vi dog i den gunstige Situation at besidde nok en Kildegruppe, der skønt ofte overset langt bedre end Diplomernes gerne eensidige Fremstilling giver os et Indblik i »wie es eigentlich gewesen«.

De ripensiske Prælater var – i flere Tilfælde fra meget gammel Tid – i Besiddelse af Lokaljurisdiction, dvs. at de foruden som Prælater at have Opgaver, Pligter og Rettigheder i selve Kapitlet ogsaa hver besad et Sysselprovsti, og til Varetagelsen af de hertil knyttede lokaladministrative Hverv maatte de nødvendigvis besidde et egentligt Embedsarkiv. Ganske vist er disse Provstearkiver i Hovedsagen gaaet tabt; men ikke faa Brudstykker er dog i Behold. Saaledes har vi fra Hardsyssels Provst endnu saavel et Jordebogsbrudstykke (fra ca. 1512–13) som et Itinerarium, en Liste over den Orden, hvori dette Syssels Sognekirker 1512 og 1513 visiteredes af Sysselprovstens Befuldmægtigede[7], medens vi fra Kapitlets Leder, den postpontificale Prælat Ærkedegnen,

[4] Talrige Exempler i Lindbæk 1907, jfr. desuden Troels Dahlerup: Hardsyssels Provsti i Senmiddelalderen (Hardsyssels Aarbog 1960).

[5] Se herom bl.a. Geoffrey Barraclough: Papal Provisions (1935) og samme: The Constitution »Excecrabilis« of Alexander IV (English Historical Review 49, 1934) p. 214 ff., samt P. Hinschius: Kirchenrecht III (1883) p. 157 ff.

[6] Jfr. f.Ex. Det kongelige Retterings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's Tid I (udg. Troels Dahlerup 1959) p. 674, p. 803 og p. 819 f.

[7] Se Hardsyssels Aarbog 1960 p. 82 ff. og 105 f.

har en »Regnskabskontrolbog«, hvorefter fremgaar, at denne (det være sig personligt eller ved Stedfortræder) 1514–43 besøgte Kirkerne i sin Jurisdiction og dér reviderede Kirkeværgernes Regnskaber og i det Hele taget grundigt kontrollerede disses Virke[8].

Der kan ikke være Tvivl om, at disse tilfældigt overleverede Rester af Forvaltningsarkiver paa ingen Maade har været enestaaende; men vi har Grund til at formode, at hver eneste Sysselprovst til Varetagelse af sit Embede nødvendigvis har maattet besidde saadanne Regnskabsbøger, Fortegnelser over Jordegods m.m., som Tilfældet vitterligt var i Tiden efter Reformationen[9]. Men selvom vi ikke er i Besiddelse af originale middelalderlige Administrationssager fra Ribe Domkantor, har et lykkeligt Tilfælde overleveret os fyldestgørende Efterretninger om et Embedsarkivs Existens.

Idet den nordvestlige Del af Hertugdømmet Slesvig kirkeligt set hørte under Ribe Stift, havde saavel Ribe Bisp som Domkapitel Interesser at varetage her, hvorved der efter Reformationen opstod rige Muligheder for Strid mellem disse kongerigske Institutioner og Kongehusets yngre Sønner, der som Hertuger hver i sit Omraade i Slesvig ønskede at gennemføre en langt videregaaende Secularisering og Centralisering, end Tilfældet blev nord for Kongeaaen[10]. Da netop Ribe Ærkedegn og tildels Kantor havde Lokaljurisdiction i Stiftets sønderjyske Dele, berørtes disse Prælater kraftigt af den nye Kirkepolitik, hvad der er Aarsagen til, at man fandt det nødvendigt bedre at tage Vare paa disse Embeders Arkivalier end ellers almindeligt. Og som i 1570erne

[8] RA, Hansborg D. 40, Pk. IV. Om denne Protokol se Carsten Pedersen: Kirker i Tønder Provsti (Sønderjyske Aarbøger 1941) p. 1 ff. En Fortegnelse over det Ærkedegnen tilkommende Gæsteri med Oversigt over een ripensisk og 13 sønderjyske Kirkers Jordejendom (vist fra 1520erne) er udg. i Kh.S. 2 I p. 668–673.

[9] Jfr. Hardsyssels Aarbog 1960 p. 81. Om en 17. Aarh.s Jordebog fra Varde-syssel se ib. p. 97 Noter. Fra Anders Sørensen Vedels Virke som Sysselprovst i Vardesyssel er bevaret en Oversigt over Kirkeregnskabsrevisionen 1587 (RA, Ribe Kapitel 1587). Om Sysselprovsternes Forhold i det Hele taget se mit kommende Arbejde om »Det danske Sysselprovsti i Middelalderen«.

[10] Om denne Strid se Johanne Skovgaard i Sønderjyllands Historie II (1937–39) p. 354 ff., Johan Hvidtfeldt i Sønderjyske Aarbøger 1941 p. 53 ff. samt H. F. Rørdam: Bidrag til M. Hans Tavsens Levned (Kh.S. 2 III p. 292 ff., jfr. specielt p. 298 med Henvisning til ældre Arkivalier).

Striden mellem Hertug Hans og Kongen (som Repræsentant for de kongerigske Interesser) kulminerede, sattes en Kancelliskriver til paa Grundlag dels af Ærkedegnsens endnu bevarede Regnskabsbog, dels af Kantoratets nu forsvundne Akter at redegøre for, hvorledes Administrationsforholdene forhen havde været[11].

(TKIA A 99 IV Læg 3)

Hues jordbøger och registre, som haffue weritt paa kirckernis jorde och eyendom wdi Almindsøssel (før Jenns Kooß, cantor wdi Riiber domkirke, ther paa haffuer giordt enn clar register och jordbog) finndes nu icke, enndog Jens Kooß wdi sinn jordbog nogen sinnde schuider sig tiill the gamble bøger.

Anno 1508 haffuer for^{ne} Jenns Kooß giordt enn clar register och jordbog paa ald kirckernis jorde saa well wdi Kalslundherridt och Frødtzherridt som wdi alle anndre herrether wdi kongdømmitt, och haffuer hannd weritt cantor wdi Riiber domkirke och hørdt kirckern[i]s regenschaff wdi Kalslundherridt och Frøtzherridt wdi aar ·./·. 1508, 1509, 1510, 1511, 1512, 1513 ·./·. wdenn ald hinnder eller giennsigelse, som hanns jordbog, met hanns egen hand schreffuett och tiilstede er, wduiser, och wor met cantordømmitt forleenntt aff bispenn aff Riibe.

Mester Peder Anndersenn haffuer weritt cantor och hørdt regenschaff wdi samme herrether ·./·. vdi 1514, 1515, 1516 ·./·. som hans register och egen hand och wduiser, wdi liige maade forleenntt aff bispenn aff Riibe.

Mester Pouell Anderßenn wor cantor och hørde regenschaff i samme herrether ·./·. 1517, 1518, 1519, 1520, 1521, 1522 ·./·. forleentt aff bispenn aff Riibe.

Oluff Munck wor cantor och hørde regenschaff wdi ·./·. 1524, 1525, 1526, 1527, 1528 ·./·. forleenntt aff bispenn aff Riibe.

Effthter Oluff Munck wor bleffuett electus tiill bischop wdi Riibe, och om religionen wor thuespalt, hørde prelaterne paa enn thiid lang icke regenschaff wdi Sønnder Juttlanndt, liige som bispenn ey heller visiterit kirkerne, aff thennd aarsage, att the

[11] RA, TKIA A 99 IV Læg 3 (heri to Afskrifter, hvoraf een rettet) samt ib. Pk. III Læg 4 (heri en slet Afskrift). Det tilsvarende, men langt mere kortfattede Notat vedr. Ærkedegnsens Rettigheder i Hansborg D. 40 IV Læg 2 (Gl. Sign. XXII 18).

hoß salig konning Christian, som thend thid wor herthug, for religionens schyld wore mistenchte, men herridtzprouesterne huer wdi sitt herridt høre tha kirckern[i]s regenschaß, tiill att prelaterne komme huer egien till sinn herlighet.

Effther thennd dag hørde cantor wdi Riiber domkircke regenschaß i Kalslund herridt och Frødtzherridt wformeenntt i alle maade.

Mester Jens Wiiborg bleff først cantor ther effther och hørde regenschaß wdi aar ·./·/. 1539, 1540 ·./·/. effther konning Christians befalinge.

M. Mogens Kooß wor cantor och hørde regenschaß wdi aar ·./·/. 1541, 1542, 1543 etc. ·./·/. och met cantordømmitt aff konning Christian forleentt.

Jørgen Renthemester wor cantor och hørde regenschaß wdi aar ·./·/. 1548, 1549, 1550, 1551, 1552, 1553 ·./·/. och wor forleentt met cantordømmitt aff konning Christian.

Anthוניus Brysche wor cantor och hørde regenschaß wdi aar ·./·/. 1555, 1556, 1557, 1558, 1559, 1560, 1561, 1562, 1563, 1564 ·./·/. och wor met cantordømmitt forleenntt aff konning Christian.

Chrestenn Lange haffuer nu weritt cantor och hørdt regenschaß wdi for^{ne} herrether fran aar 1564 och nu tiill forgangen aar 1574 wformeentt wdi alle maade, och nu wdi for^{ne} 1574 aar formeente herridtzfogetherne hannem att høre regenschaß.

Dog haffuer ther althiid weritt hoß regenschaß en aff herthug Hansis schriffuer, som och haffuer hørdt och schreffuett regenschaß, och sig tiill en rettighet thagitt aff huer kircke 8 β lubsch, och thagett tiill studenters wnderholdning aff huer kircke aarlig 1 daler[1].

Wdi aar 1568 anammede hand tiill Hadersleffs scholis bøgning aff huer kircke effther formuen aff somme 40 daler, somme 25 daler, somme 10 daler etc.[2].

Eer Christiern Lange met cantordømmitt aff konning Frederich thend andenn forleenntt.

Umiddelbart fremgaar af dette Aktstykke, at Skriveren (ca. 1575) foran sig maa have haft en Protokol, der anlagt 1508 henviste til

[1] Jfr. om tilsvarende Afgifter i Haderslev Provsti Jørgen Boies Beretning af 1564 (Kh.S. 2 II, specielt p. 281).

[2] Jfr. De Hansborgske Registranter I, Forordninger (udg. af Emilie Andersen 1943) p. 159 f.

endnu ældre, men allerede da tabte Arkivalier. Ud fra Betegnelsen »Register og Jordebog« tør vi antage, at den i Lighed med den bevarede Bog fra Ribe Ærkedegne har indeholdt Oversigter over den til hver enkelt Sognekirke i Kantors Jurisdictionsomraade hørende Jordejendom, og desuden kan vi af Meddelelserne om, hvem der paa et givet Tidspunkt havde »hørt Kirkeregnskab«, slutte, at ogsaa Kantors Register indeholdt Bemærkninger om den aarligt afholdte Prælatvisitats, antagelig som i Ærkedegns Bog i Form af Status- og Revisionsantegnelser. Men om den dér ud over har meddelt Fortegnelser over Kirkernes Klenodier, hvad Ærkedegns Bog i hvert Fald tildels gør rede for, eller Afskrifter af Adkomstbreve paa det i Jordebogen opregnede Fabricagods, som den efterreformatoriske Protokol fra Varde-syssel gør det, kan dette Notat ikke oplyse os om.

Dernæst faar vi bekræftet, at endnu her mange Aar efter Reformationen besad Kantor sine gamle Regnskabsdistrikter, saavel det ham 1321 over Frøs og Kalvslund Herreder (i Sønderjylland)[1] som det ham 1330 over Almindesyssel tildelte[2], dvs. netop det Omraade, som i Ribe Oldemoder (Avia Ripensis) som Overskrift har *Cantoria*[3]. I disse Fundationsbreve siges det, at Kantor herefter skal besidde *jurisdictio* i disse Omraader, og selv om der herved strengt taget blot forstaas »Embedsmyndighed« i Almindelighed (det være sig dømmende eller udøvende), er det i ældre Tid fortrinsvis Prælaternes Ret til at udøve kirkelig Retspleje, som vi har Kendskab til[4]. Endnu 1397 ser vi Kantor *sententialiter* trække Grænsen mellem Mensa- og Fabricaejendom i et Sogn i Almindesyssel[5]; men betegnende nok maa dette i allerhøjeste Grad siges at være et Fabricaanliggende, og i hvert Fald i Senmiddelalderen (hvor Danmark over Prælaternes Retspleje vist var vigende overfor Bispernes og disses langt mere effektive Officials-administration) indtager Fabricatilsynet og Kirkeregnskabsrevisionen den fornemste Plads blandt Kantors lokaladministrative Opgaver.

Da saaledes Farup Kirke (i Kalvslund Herred) 1448 af Bispen

[1] DD 2 VIII 340 (dvs. de til Ribe Stift hørende Dele heraf).

[2] DD 2 X 261.

[3] Oluf Nielsens Udgave (1869) p. 108 f.

[4] Om Roskildeprælaternes Jurisdiction se J. O. Arhning op. cit. (1937) p. 25 f., p. 47 f., p. 58 f. og p. 69 f.

[5] I Vidisse af 1484 (Repertorium 2 III 5443).

med Domkapitlets Billigelse incorporeredes i Domkirkens St. Lucii Alter, toges der følgelig udtrykkeligt Forbehold, saavel hvad angik Bispens som Kantors Ret til Visitation og Gæsteri[6], og da Biskop og Domkapitel 1452 sammen med den daværende Kantor vedtog Oprettelsen af et Succentorat, var i hvert Fald den formelle Begrundelse derfor den, at Kantor var saa bebyrdet af alle de Kirkeregnskaber, som han havde at revidere, at han nødvendigvis maatte have en fast Stedfortræder ved Domkirken[7].

At et nyt Register eller Jordebog anlagdes netop i 1508, skal utvivlsomt ses paa Baggrund af, at Embedet lige havde skiftet Indehaver, idet den gamle Kantor Jacob Vind var død[8]. Dette gav naturligvis interesserede Supplikanter Lejlighed til at melde sig, saaledes selve Dronningens Kansler Mester Hans Reff, til Fordel for hvem saavel kongelig Majestæt som Ribebispen henvendte sig til Domkapitlet[9]. Men selvom det i Senmiddelalderen i stadig stigende Grad var ved at være Reglen, at Kapitelsprælaturer besattes efter pavelig, respektive kongelig Indblanding, synes Kapitlerne at vise betydelig Selvstændighed, naar det drejede sig om det for Kapitlets indre Liv (Katedralens Gudstjeneste m.v.) saa vigtige Kantorembede[10], og lige saa lidt som Kapitlet 1466 rettede sig efter Bispens Anmodning om at antage den kongelige Kandidat til Kantoratet, tog man denne Gang Hensyn til det være sig Konge, Dronning eller Biskop. Skønt endnu Kinch var i Vildrede med, hvem der efterfulgte Jacob Vind som Kantor[11], fremgaar det af den ovenfor aftrykte Redegørelse, at Sejrherren blev Jens Kaas, der 1508 til 1513 reviderede Kirkeregnskaberne i Kantors Distrikter og til Brug herved anlagde »en clar register eller jordbog«, paa Grundlag af hvilken denne Redegørelse i 1570erne udarbejdedes.

Allerede 1496 havde denne opnaaet pavelig Provision paa et

[6] Repertorium 1 III 7800 (procuracionibus et iuribus visitationis ac aliis oneribus debitis semper salvis).

[7] Ib. 2 I 162 (cum circa raciocinia ecclesiarum in cantoria situatarum sit quampluries occupatus).

[8] Denne havde været Kantor lige siden 1466. Mssiver fra Kongerne Christiern I's og Hans' Tid, udg. Will. Christensen, II p. 38 f.).

[9] Ib. I p. 192 ff., II p. 230 f.

[10] Jfr. det pavelige Privilegium til Slesvig Domkapitel af 1485, at der kun maatte udnævnes residerende Kantorer her (Acta IV 2938).

[11] Kh.S. 2 I p. 339, jfr. Kinch: Ribe By I p. 434 f. Ib. I p. 449 f. nævnes dog, at Jens Kaas var Zutfeld Wardenbergs Forgænger.

Præbende i Ribe[12], og i hvert Fald 1505 omtales han i hjemlige Kilder som Domkannik her[13]. 1507 fik Jens Kaas pavelig Til-ladelse til ikke foreløbig at modtage de højere Vielser, da han led af »den galliske Syge«, ved hvilken Lejlighed det udtrykkeligt siges, at han var af adelig Fødsel[14], en nyttig Oplysning, idet han ikke er opført i Adelsaarbogens Stamtavler. I 1506 kaldes han Provst i Jellingsyssell[15], saavel det mindst kendte[16] som i det Hele taget det ringeste af Stiftets Sysselprovstier, hvilket tænkeligt er Aarsagen til, at han kort efter søgte over i Kantoratet, og i Betragtning af, at de hjemlige Kilder aldrig omtaler Jens Kaas som Kantor[17], faar »Notatet« af ca. 1574 alene derved betydelig Værdi.

I 1514 ser vi, at Jens Kaas som Kirkerevisor var afløst af en Mester Peder Andersen, og takket være Pavebrevenes Oplysninger kan vi gaa ud fra, at han var død allerede i 1513, idet saavel den adelige Claus Gjordsen[18], senere Kansler hos Frederik I, som en Curial Zutfeld Wardenberg, der ved forskellige Lejligheder virkede i Christiern II's Tjeneste[19], søgte at opnaa det ved Jens Kaas' Død ledigblevne Kantorat[20]; men i første Omgang synes den paa Stedet værende Kandidat Ribekanniken Mester Peder Andersen, der formentlig var indstillet hertil af Domkapitlet, at være kommet sine Medbejlere i Forkøbet[21], idet han ifølge »Notatet« udøvede den aktuelle Lokaljurisdiction fra 1514 til 1516.

[12] Acta V 3534.

[13] Repertorium 2 VI 10451.

[14] Acta V 4115.

[15] Scriptores Rerum Danicarum VIII p. 210.

[16] En af hans Forgængere var Kanniken Hennike Saxe(sen) fra 1483 (Acta IV 2871) og som endnu 1492 kaldes Provst i Jellingsyssell (Repertorium 2 IV 7069, 7118). Selvom denne først døde kort før 1507 (Acta V 4127, jfr. Kinch: Ribe By I p. 533), havde hans Ret til Provstiet længe været omstridt (Acta IV 2861, V 3358, 3459).

[17] At han i et kortfattet Brevudtog af 1512 nævnes umiddelbart efter Mester Mads Markvardsen (dvs. Ærkedeggen), er dog et Indicium om, at han da var Kantor (Repertorium 2 VII 12382).

[18] Denne, der 1513 kaldes Provst i Jellingsyssell (Repertorium 2 VII 12455), opnaaede 1514 Domprovstiet og 1526 Ærke diakonatet (Dansk Biografisk Leksikon, udg. P. Engelstoft, VIII p. 123 f.).

[19] Lindbæk 1907 p. 201.

[20] Acta VI 4375, 88, 90, 4404, 4539.

[21] 1514 førte han Proces ved Curien imod Zutfeld Wardenberg (Acta VI 4420). Om hans senere Levnedsløb se Kh.S. 2 I p. 401 og p. 409 samt Kinch: Ribe By

Nu var dog den Tid forbi, hvor et nok saa selvstændigt Domkapitel kunde lade haant om Curiens og Kronens forenede Ønsker, og den endelige Ordning af Kantoratets Forhold synes løst ved et af de Kompromisser, der utvivlsomt var uhyre almindelige, omend de kun alt for sjældent med Sikkerhed lader sig fastslaa. Thi Mester Peder, der 1515 8/8 tituleres Kantor, da han som Kirkeværge ved Domkirken udstedte et Lejebrev[22], maatte vige Pladsen for sin Medkannik, den noksom bekendte Curial og Kongetjener Mester Poul Andersen, der allerede 1514 var kommet overens med Zutfeld Wardenberg, som overlod ham sine Krav paa Kantoratet[23], utvivlsomt imod en klækkelig Erkendtlighed, og følgelig henvendte Kongen sig i Foraaret 1515 til Ribekapitlet til Fordel for Zutfeld Wardenberg, for hvem Mester Poul skulde fungere[24].

Snart efter maa Kapitlet have opgivet at tvinge sin egen Kandidat igennem, og ifølge vort Notat var det fra 1517 til 1522 Mester Poul Andersen, der Aar efter Aar reviderede Kirke-regnskaberne. Hertil maa det dog anføres, at vi ikke har nogen Mulighed for at afgøre, hvorvidt Kantor altid virkede personligt, eller om han maaske betjente sig af Fuldmægtige, og i Betragtning af at han af Christiern II anvendtes til diplomatiske Sendelser, saaledes var han 1520 i Rom[25], kan man have sine Tvivl om, hvor ofte han opholdt sig ved sit Embede i Ribe.

Som typisk Curial undgik han ikke de Vanskeligheder, som saadanne gerne kom ud for, for Exempel paastodes det 1519 i Rom, at Mester Poul var blevet excommuniceret, hvorefter en Italiener omgaaende søgte Provision paa Kantoratet[26]. Af større Betydning blev dog Udviklingen hjemme i Danmark; thi som ivrig Kongetjener blev han inddraget i Begivenhederne omkring Christiern II's Fald. Medens hans Broder Ribekanniken Lambert Andersen fulgte med Kongen i Landflygtighed[27], var det vist Meningen, at Poul Andersen skulde rejse til Rom for dér at virke

I p. 448, hvor Kinch stiltiende frafalder sin tidligere Opfattelse, at han var Broder til den i flg. nævnte Mester Poul Andersen.

[22] RA, Ribe Stiftskiste Nr. 494.

[23] Acta VI 4452 f.

[24] Kh.S. 2 I p. 400 (RA, Ribe Stiftskiste Nr. 493).

[25] Acta VI 4816, Suhms nye Samlinger I p. 368.

[26] Acta VI 4678.

[27] Dansk Biografisk Leksikon I p. 377.

for Kongens Sag. Men dette fik Kongens Modstandere forpurret, idet Ribebispen Iver Munk simpelthen lod ham fængsle[28]. Og nok kom Mester Poul snart efter paa fri Fod; men Prisen var vist dyr; thi af vort Notat lærer vi, at Kantoratet nu skiftede Indehaver, og fra 1524 var det Bispens Brodersøn Mester Oluf Munk, der som ny Kantor reviderede Kirkeregnskaber.

Det er unægtelig et kraftigt Vidnesbyrd om de nationalkirkelige Tendenser, der fulgte med Frederik I's Tronbestigelse, at Ribebispen saa egenmægtigt kunde tildele sin Nevø et Prælatur, uden at Curien ses at være blevet ulejliget, og i den følgende Tid var Iver Munks Politik i høj Grad bestemt af Ønsket om at se Oluf Munk som sin Efterfølger. Her kommer ganske vist et Punkt, hvor vort Notat er mindre vel underrettet; thi selvom Iver Munks Forhandlinger med samtlige i Sagen interesserede Parter strakte sig over adskillige Aar, opnaaede han først 1533 Kapitlets højst modvillige Samtykke hertil[29], hvorpaa Aaret efter en diskret Henvendelse til den Curie, som man herhjemme i hvert Fald siden 1527 officielt havde afbrudt Forbindelsen med, sikrede Pavens Bifald til, at den aldrende Iver Munk under Henvisning til den danske Kirkes truede Stilling maatte faa Ribekantoren Oluf Munk til Koadjutor med Successionsret[30].

At Oluf Munk i 1528 for sidste Gang lod sine sønderjyske Kirkers Regnskaber revidere, kan derfor ikke som i Redegørelsen anført skyldes, at han allerede da skulde være blevet Electus; men trods alt giver »Notatet« ogsaa her den korrekte Forklaring, at *religionen wor thuespalt*. Thi netop nu indledte Hertug Christian (III) sin private Reformation i Nordslesvig, hvorom vi er særdeles godt underrettet gennem den Skildring, som Sognepræsten i Hygum Hr. Thomes Knudsen har givet os om Tidens bevægede Kirkeforhold[31], og et af Hertugens Træk imod de papistiske Prælater i Ribe var netop gennem fyrsteligt udnævnte Herredsprovster at overtage Visitationen af de sønderjyske Kirker, blandt andet ved Hr. Thomes, der blev Provst i Frøs Herred.

Formentlig har Oluf Munk dog fortsat revideret Kirkeregnskaberne i Almindsyssel, idet selve Kongeriget endnu ikke berørtes

[28] Acta VI 4930, jfr. desuden Dansk Biografisk Leksikon I p. 389 f.

[29] J. Kinch: Ribe Bys Historie I p. 480 f.

[30] Acta VI 5080 ff.

[31] Trykt i (Krag-Stephanus) Christian III's Historie (1776-79) Tillæg II p. 5 f. Jfr. Dansk Biografisk Leksikon XII p. 626 f.

af Reformationen, og vort Notats Tavshed herom skyldes formentlig alene, at man i 1570erne udelukkende interesserede sig for de sønderjyske Kirkeforhold, dvs. for Visitationen af Kirkerne i Frøs og Kalvslund Herreder. 1536 gennemførtes omsider Reformationen ogsaa i selve Danmark; men selvom Bispemagten afskaffedes, var der foreløbig ikke Tale om at gøre væsentligere Forandringer med Domkapitlerne.

For Kantoratets Vedkommende varede det dog adskillige Aar, inden det kom til en Klaring. Meget tyder paa, at Mester Poul Andersen nu hævdede blot at have afstaaet Kantoratet til Oluf Munk personligt, hvorfor det ved dennes Ophøjelse til udvalgt Ribebisp atter burde tilfalde ham, og allerede 1535 finder vi ham tituleret Kantor i Ribe, tilmed i en Strid med Oluf Munk[32]. Ingen var dog for Alvor interesseret i paa denne Post at se en saa ivrig Tilhænger af Christiern II, og Stiftslensmanden Hr. Johan Rantzau ønskede at belønne sin trofaste Tjener Oluf Pedersen med Embedet, medens den energiske Ribekannik Mester Jens Viborg[33] fiskede i rørte Vande for at sikre sig kongelig Udnævnelse[34].

Enden paa Sagen blev dog, at Jellingsyssels Provst Mester Mogens Kaas »stillede Mester Poul tilfreds«, dvs. udkøbte denne, hvorefter Oluf Pedersen opnaaede det derved ledigblevne Jellingsyssels Provsti, medens Jens Viborg fik den beskedne Tilfredsstillelse i den svagelige Mogens Kaas' Sted at udføre selve Embedsforretningerne, og følgelig finder vi, at det var denne, der 1539 og 1540 ifølge Notatet var i Funktion som Kantor, da Visitationen af Kirkerne i Sønderjylland atter genoptoges. Sagen gav dog fortsat Anledning til Gnidninger, idet vi vedblivende ser Mester Jens kalde sig Kantor[35], skønt han 1539 blot havde faaet en rent midlertidig Konstitution af Bisp og Lensmand, og først 1541 afstod han omsider fra alle Krav paa dette Embede, hvorefter han forligtes med Mester Mogens Kaas om Oppebørslen af Kantoratets

[32] Danske Magazin 3 IV p. 204, V p. 37. Jfr. ligeledes en Forfølgning af 1539 paa Grundlag af et 1537 af Ribe Byting udstedt Brev (Det kgl. Rettertings Domme II p. 583 f.).

[33] Om denne se Kh.S. 2 I p. 410ff. og Dansk Biografisk Lexikon (udg. Bricka) XVIII p. 522 f.

[34] Kh.S. 2 I p. 402 f. (RA, Stiftskisten Nr. 534).

[35] Saaledes i Retssager, der 1540 kom for Rettertinget (Det kgl. Rettertings Domme I p. 700, II p. 194 f.).

Indtægter fra Lokaljurisdictionen (Regnskabspenge og Gæsteri, Indfæstning, Tiende m.m.)[36].

I Henhold til vort Notat skulde det derefter, fra 1541 til 1543, have været Mogens Kaas selv, der visiterede Kantoratets Kirker; men hvorvidt dette skete ved Kantor personligt, eller om denne anvendte en Stedfortræder, siger Kilden intet om[37], og i Begyndelsen af 1543 naaede han til Enighed med Mester Jens Viborg om, at denne nu skulde være Kantors Procurator og modtage de til Administrationen nødvendige Registre og Jordebøger. Samtidig indgik de en Aftale om, at Mester Jens skulde være Kantors *coadjutor in vita et immediatus successor post mortem*[38], og da Mogens Kaas kort Tid efter døde, valgte Domkapitlet Jens Viborg til Kantor, hvorefter denne forpligtede sig til at holde Kapitlet skadesløst, specielt for de Krav, som man havde Grund til at vente, at den altid proceslystne Mester Poul Andersen endnu engang vilde fremkomme med[39].

Men atter skuffedes Mester Jens' Forhaabninger om dette Prælatur[40], idet kongelig Majestæt uden Hensyn til Kapitlets gamle Rettigheder udnævnte sin Kancellisekretær Herman Skeel til Kantor. At denne egenmægtige Optræden følte som et Brud paa gammel Koutume, kan udledes af det Brev, som denne straks sendte til sine nye Kolleger i Ribe, idet Herman Skeel – vist let nervøs overfor Domkapitlets Reaktion – saare høfligt skrev og tilbød, saafremt hans Valg var et Brud paa Domkapitlets Statuter, at ville fremskaffe Kongebrev paa, at dettes Valgret i Fremtiden vilde blive respekteret[41]. Hvor om alt nu er, ønskede Herman Skeel alligevel ikke at beholde Kantoratet, men overdrog det omgaaende til Rentemester Jørgen Pedersen, der som indfødt Ripenser[42] vel bedre kunde komme til Rette med Domkannikerne. Mærkeligt nok indtræder her en Lakune i vort Notat, idet Mogens Kaas' Visitation i 1543 afsluttes med et *etc.*, og først 1548 nævnes Jørgen Pedersens Revision.

[36] Jfr. Breve i Stiftskisten (RA) Nr. 535, 536, 537, 538, 542, 543 og 548.

[37] Der udstedtes dog 1541 Fæstebreve paa Fabricagods Mogens Kaas' Navn (Det kgl. Rettertings Domme I p. 700).

[38] Stiftskisten (RA) Nr. 558 og 557.

[39] Ib. Nr. 559 og 560.

[40] Aaret efter opnaaede han dog selveste Ærkediakonatet (Kh.S. 2 I p. 392).

[41] Stiftskisten (RA) Nr. 561.

[42] Dansk Biografisk Leksikon XVIII p. 101 f., jfr. Kinch: Ribe By II p. 12f.

Endnu 1553 revideredes de sønderjyske Kirker i Jørgen Peder-sens Navn; men efter dennes Død 22/2 1554[43] udnævnte Kongen blot to Dage senere (24/2) Rigens Kansler Antonius Bryske til Kantor[44], og om ikke før blev i hvert Fald fra nu af dette Embede en ren Sinecure. De lokaladministrative Forretninger er utvivlsomt blevet udført ved Fuldmægtige, og idet Reformationen i høj Grad havde overflødiggjort Kantors Deltagelse i Ordning af Kathedralens Gudstjeneste m.v., har Antonius Bryske formentlig ikke følt sig forpligtet til at udrede de gamle Kantoratet paahvilende Ydelser til Succentoren, hvad der flere Gange gav Anledning til Gnidninger[45]. Efter Antonius Bryskes Død 11/7 1566 udnævnte Kongen nok en Kancellisekretær Christen Nielsen (Lange) hertil[46], og efter at denne havde besiddet Kantoratet en halv Snes Aar, tilspidsedes Forholdet til Hertug Hans i Haderslev, hvad der som ovennævnt gav Anledningen til, at det her aftrykte Notat ved-rørende Kantoratets lokaljurisdictionelle Rettigheder affattedes.

Hvor summariske Kancellinotatets Oplysninger end kan fore-komme, forøger dette Partsindlæg i Striden om den gejstlige Jurisdiction i Sønderjylland paa talrige Punkter vor Viden om dette i Domkapitlets Organisation saa betydningsfulde Prælatur, for Exempel ved at udfylde »Lakunen« 1508–13 samt især ved i væsentlig Grad at uddybe vort Kendskab til Kantoratets aktuelle Lokaladministration i Tiden omkring Reformationen. Samtidig konstaterer vi, at den pavelig Indblanding i dette Embedes Besæt-telse var forholdsvis beskeden; men skønt Kantoratet ikke hørte til de Prælaturer, hvortil Kongen havde Patronatsret, er det klart at se, hvor stor Betydning Kongehusets Støtte havde, især i Aarene op imod Reformationen, og man fristes til at formode, at for adskillige højere Kirkeembeders Vedkommende betød »Kirkeforbedringen« i Realiteten blot, at de kongelige Protegéer nu undgik et generende og bekosteligt Mellemspil i Rom, inden de pavelige Ansøgere blev fjernet. Kapitlets egen Indflydelse,

[43] Kh.S. 2 III p. 490.

[44] Kancelliets Brevbøger 1551–55 p. 297, jfr. Stiftskisten (RA) Nr. 592.

[45] Jfr. Stiftskisten (RA) Nr. 593 (1554), 605 (1561) og 607 (1562). Formentlig nedlagdes Succentoratet kort efter (Kinch: Ribe By II p. 508).

[46] Kancelliets Brevbøger 1566–70 p. 70. Om denne se Dansk Biografisk Leksicon (udg. Bricka) X p. 17.

der endnu viste sig 1508, var derimod allerede 1514 paa Retur og faldt snart helt væk, omend en kongelig Kandidat (Herman Skeel) saa sent som 1543 af Høflighedsgrunde opererede med Kapitlets mulige Valgret.

Om Kantors Opgaver i Domkapitlet, det være sig specielt som Prælat eller som almindelig Kannik, faar vi i denne Forbindelse intet at vide[1]; men til Gengæld bliver vi saa meget bedre underrettet om hans Virke som »Sysselprovst«. Ligesom Domprovsten lod sine hardsysselske Kirker visitere 1512–13, og Ærkedegnen fra 1514 Aar efter Aar lod Kirkeregnskaberne revidere i sit sønderjyske Distrikt, havde Kantor fra 1508 og frem til 1574 sørget for, at Kirkeregnskaberne i Frøs-Kalvslund Herreder og i Almindssyssel blev »hørte«, og netop Lakunen 1529 til 1538 er den Undtagelse, der bekræfter Reglen. Ad anden Vej ved vi, at Kantor naturligvis ligesom sine Prælatkolleger besad samtlige Herlighedsrettigheder over disse Sognekirkers Gods, og 1553 sagdes det, »at ærkedegne og cantores haver altid haft deres fri jurisdicts til samme kirker (dvs. i Sønderjylland) og at forfeste kirkernes gaarde, agre og enge, som med gammel jordbøger og register bevises kan«[2]. Specielt Akterne fra Striden mellem Jens Viborg og Mogens Kaas uddyber dette; saaledes gik Jens Viborgs Konstitution af 1539 ud paa, at han skulde »høre Kirkernes Regnskab udi samme Cantorii, at de ikke skulde forsømmes«[3]. I hans samtidige Revers lovede han at »omdrage og gøre Regnskab at Kirkerne, som der til ligger, og desligeste at indkræve Kirkens Gæld og anden Rettighed af Kirkens Tjener og Gods«[4], ligesom han ved Forliget med Mogens Kaas i 1541 fik Kvittering for Indfæstning af alle Kirketjenere samt af Præstegaarde (vel i Kantoratets to Annekssogne Smidstrup og Skast), for Tienden af de samme to Sogne, samt for Regnskabs- og Gæsteripenge af Almindssyssels Kirker[5]. Og ikke blot forudsætter en effektiv Administration nødvendigvis et egentligt Embedsarkiv; men saavel i vort Notat som i disse Breve omtales Gang paa Gang »Registre og Jordebøger«.

[1] Se herom i Almindelighed J. O. Arhnung op. cit. (1937) p. 65 ff. samt p. 306 ff.

[2] Kh.S. 2 III p. 298.

[3] Stiftskisten (RA) Nr. 536.

[4] Ib. Nr. 538.

[5] Ib. Nr. 548.

Men først og fremmest giver denne Kilde os Anledning til nok en Gang at fremhæve, med hvilken Forsigtighed det eksisterende Kildemateriale bør benyttes, selv for Tiden efter Reformationen. Vel turde det være bekendt, at isolerede Diplomers Kildeværdi kan være saare tvivlsom, ikke mindst naar det – som Tilfældet er ved Embeds- og Institutionshistorie – gælder om at fastslaa en »Normaltilstand«, og i endnu højere Grad maa denne Tvivl omfatte de pavelige Provisionsbrevs Meddelelser. Men, som det fremgaar af ovenstaaende Skildring, er ikke engang Kombinationen af hjemlige Diplomer og Pavebreve altid i Stand til at skaffe fyldestgørende Klarhed, for Exempel end ikke komplette Embeds-liste.

Følgelig er det af allerstørste Vigtighed til sin Raadighed at have den her anførte tredje Kildegruppe, originale Forvaltnings-akter, eller som i nærværende Tilfælde i hvert Fald Efterretninger om saadanne, paa Grundlag af hvilke man i nogen Grad kan »rekonstruere« ikke blot Embedsarkivet, men ogsaa Embeds-myndigheden. Men selv disse overmaade vigtige Akter, der paa adskillige Omraader langt maa gives Fortrin for Diplommaterialet, har deres Mangler, herunder især, at vi vel kan konstatere, hvem der paa en given Tid vitterligt udøvede Embedets Funktioner, men ikke, om han gjorde det med rette, ej heller om han hævdede Myndigheden paa egne Vegne eller blot fungerede i en andens Sted. Det er saaledes sandsynligt, at Mester Peder Andersen optraadte som Domkapitlets Kandidat, da han 1514–16 udførte Revisionsarbejdet; men hvornaar hans Efterfølger Mester Poul Andersen virkede i Stedet for Zutfeld Wardenberg, og hvornaar det var lykkedes ham at udkøbe denne, giver en saadan Kilde os ingen Underretning om. Følgelig meddeler Notatet os rent ud om Mester Jens Viborg, at denne 1539–40 var Kantor (og virkede efter kongelig Befaling), skønt vi ad anden Vej ved, at han uden Held havde søgt dette Embede, og at hans Optræden her alene skyldtes en midlertidig Konstitution.

Kun hvor vi som her er i den usædvanligt gunstige Situation at have samtlige tre Kildegrupper til vor Disposition, et velbevaret Kapitelsarkiv, de pavelige Aktstykker samt Efterretning om Embedsarkivet, kan vi med nogenlunde fast Grund under Fødderne vove en Skildring af dette Prælatus Historie, og trods alt bliver der ikke faa uløste – og vel uløselige – Detailproblemer tilbage.